

**ULUSLARARASI BEŞERİ VE SOSYAL
BİLİMLER İNCELEME DERGİSİ (UBSBİD)**
**INTERNATIONAL HUMANITES AND SOCIAL
SCIENCE REVIEW (IHSSR)**

Volume: 4 Issue: 1 Year: 2020

**AVRUPA'DA YAŞAYAN TÜRKLERDE DİNİ KİMLİK VE AİDİYET ALGISI:
SANDIKLI ÖRNEĞİ**

Muhammed ARICAN

Ramazan BULUT*

MAKALE BİLGİSİ

Makale Tarihiçesi:
Başvuru:02.06.2020
Revizyon : 27.06.2020
Kabul : 29.06.2020
Orcid Numarası :
0000-0003-3424-3951
0000-0003-2457-2444
Anahtar Kelimeler: Göç, Dini Kimlik,
Aidiyet, Sandıklı

ÖZ

Makale, 1960'lı yıllardan itibaren başlayan, 1970'li yıllarda hız kazanan ve günümüzde de hâlâ devam eden göç akışı sonrasında Avrupa'ya yerleşen Türk göçmenlerin dini kimlik, aidiyet algıları ve karşı karşıya kaldıkları temel toplumsal problemleri Sandıklılı göçmenler örneğinde ele almayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, Avrupa'da hayatlarını devam ettiren Sandıklılı Türklerin; dini kimlik ve aidiyet kavramlarına yükledikleri anlamlara ve entegrasyon, islamafobi, ötekileştirme, aile-akrabalık ilişkileri, günlük yaşamda İslam'ın referans değeri, dini eğitim, evlilik ve Türkiye'ye dönme düşüncesi konularına odaklanılmıştır. Nitel araştırma deseni ile kurgulanan çalışmada veriler, 15 erkek ve 7 kadın olmak üzere toplam 22 kişiyle mülakat yapılarak elde edilmiştir. Araştırmada Avrupa'da yaşayan Sandıklılı bireylerin, dini kimlik ve aidiyet dokularında her iki kültürden kodlar görmek mümkündür.

**RELIGIOUS IDENTITY AND PERCEPTION OF BELONGING IN THE TURKS LIVING IN
EUROPE: EXAMPLE OF SANDIKLI**

ARTICLE INFO

Article History:
Received: 02.06.2020
Revised : 27.06.2020
Accepted : 29.06.2020
Orcid Number:
0000-0003-3424-3951
0000-0003-2457-2444
Keywords Migration, Religious
Identity, Belonging, Sandıklı

ABSTRACT

The article aims to address the main social problems faced by Turkish immigrants, which started in the 1960s, accelerated in the 1970s and still continue today and settled in Europe. Also, integration, Islamophobia, marginalization, reference values of Islam in daily life, religious education, marriage and the idea of returning to Turkey were discussed. The data were obtained by interviewing 22 participants. In the study, it is possible to see codes from both cultures in the religious identities and belonging textures of Turkish with Sandıklı living in Europe.

* Research Article/ Araştırma Makalesi

Cite As/ Alıntı: ARICAN M., BULUT R. (2020), " AVRUPA'DA YAŞAYAN TÜRKLERDE DİNİ KİMLİK VE AİDİYET ALGISI: SANDIKLI ÖRNEĞİ", Uluslararası Beşeri ve Sosyal Bilimler İnceleme Dergisi , 3 (2) ,66-80.

GİRİŞ: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Birçok disiplinin konusu olarak göç; gerçekleşmesine neden olan olgular ve ortaya çıkan sonuçlar neticesinde tarihsel, psikolojik, antropolojik ve en önemlisi sosyolojik olarak ele alınması gereken süreçler bütünüdür. Göç sürecinin dinamikliği göçün nedenlerinde ve sonuçlarında kendini göstermektedir. Göç, insanlığın var olmasından bu yana çeşitli nedenlerle gerçekleşerek tarihe ortak olmuştur. Ademoğlunun yer değiştirmesindeki en büyük nedenlerden birisi iktisadi kaygılarıken bunun yanında dini, sosyal, siyasal, doğa olayları ve savaş gibi birçok faktörün göçe sebebiyet veren etmenler olarak varlığından bahsetmek mümkündür.

Ekonomik kaynaklı göçlerin yakın tarihteki örneklerinden bir tanesi İkinci Dünya Savaşı'nın sonucunda işgücü açığını kapatmak isteyen Avrupa ülkelerine işçi göçleridir. Özellikle de Almanya'ya 1960'lı yılların başından itibaren yoğun bir Türk işçi göçü yaşanmıştır. İlk elde 2. Dünya savaşı sonrası sanayileşme atağına giren Batı Avrupa ülkelerinin ihtiyaç duyduğu işçi açığını kapatmak amacıyla başlayan göç olgusu, yarım asrı aşan bir süreçte çeşitli aşamalar ve dönüşümler yaşamıştır. Göç eden ilk kuşağın amacı "para biriktirip, geri dönmek" iken bu beklentilerin gerçekleşmemesi, Avrupa'da yaşayan kuşakların zaman içinde dinsel, kültürel ve aile sorunları gibi bir dizi sorunlarla karşılaştıkları bilinmektedir (Şahin Kütük, 2015, s. 647-648). Göçün sonucunda insanlar değer yargılarını, kültürel benliklerini ve kimliklerini yeni mekânlara götürmektedir. Bu sayede göç eden bireyler yeni toplumlara sosyal ilişkilere girerek onlardan etkilenmişler aynı zamanda onları etkilemişlerdir. Bu değişimin temelini din, kimlik, aidiyet ve kültür gibi köklü değer yargıları oluşturmaktadır.

Kimlik; bireyin dini, sosyal ve kültürel anlamlar içinde bir örgütlenme biçimidir. Kimlik insanın toplumsal yaşam süreçlerindeki etkileşimler sonucu inşa olmaktadır (Kurt, 2017, s. 88). Kimliğin inşa edilmesinin temelinde tarihsel bir süreç yatmaktadır. Kimliğin inşa süreci bireyin geçmişinin silinmesiyle oluşturulmamakta bilakis bu süreçte kişinin bireysel aktörlerinin yanında sosyal yaşamının da etkisi görülmektedir. "Kimlik hem bireyin kendisi ile diğeri arasında bir farklılaşma içerir, hem de kendisiyle diğeri arasındaki özdeşleşmelerden hareketle inşa edilir." (Bilgin, 2007, s. 45-95). Bireyler kimliklerini dizayn ederken yaşamış olduğu çevreden ve çevrenin kültürel normlarından (din, dil, mezhep, kültür) etkilenmektedir (Kaldık, 2015, s. 33). Bireyin aileden başlayan ve diğer sosyalleşme kurumları ile devam eden kimlik kazanma sürecinde din olgusunun etkisi öne çıkmaktadır. "Kimlik ve aidiyet duygusu kazandırma işlevinde din, bulunduğu çevreden uzak, yeni bir çevre ya da ülkeye göç eden insanlar için bir kimlik kaynağı olarak çok önemli bir role sahiptir" (Coşkun, 2014, s. 15).

Dini aidiyet duygusu kimliğin oluşturulması ve sürdürülmesi aşamasında bir tür kimlik dayanışmasını beraberinde getirmekte ve bu anlamda din kimliğin inşası ve temsilinde başat rol oynamaktadır. Din, insanın var olduğu her alanda, ortamda ve her toplumda varlığını hissettiren kültürün ve değerlerin oluşturulmasında ana etkidir. Bir kültür mekanizmasının içinde yer alan insan o toplumdaki yaygın dinsel bağlılıklar silsilesinden nasibini alır ve sosyal dini kimlik bir başka deyişle kolektif dini bir kimlik inşa eder. Bu inşanın temelinde dine ve kimliğin bulunduğu ortak noktada aidiyetlik yer alır. Bu sürecin devam etmesi yine aidiyet bilincini oluşturulması ve geliştirilmesi ile devam etmektedir. Temel olarak, dinin aidiyet bilinci üzerinden bir kimlik etrafında birleştirici ve bütünleştirici işlevi bireyin kimliğinin inşasında temel rol oynamaktadır. Din; bireylere, topluluk bilincine, ortak bir duygu ve inanç boyutuna vurgu yaparak insanlar arasında kolektif bir toplumsal kimlik oluşturma imkânı sağlamaktadır (Ertürk, 2012, s. 79).

Bireylerin kendilerini tanımlama süreçlerinin içerisinde din ve kimlik öğelerinin yanında aidiyet unsurları da yer almaktadır. Aidiyet, insanı sosyo-kültürel ve dini yönden anlayabilmemizi sağlayan kavramların başında gelmektedir. Kelime anlamı "ilişkinlik, mensubiyet, ait olma hali" olan aidiyetin öne çıkan noktası ilişkilendirmedir. Bunun yanında aidiyet, "ekleme, çıkarılma ya da bütünleşme" süreçlerini içinde barındıran bir kavram olarak da karşımıza çıkmaktadır. Din, kültür, değer, etnik kimlik, dinsel kimlik, vatan vb. gibi mefhumlarla bütünleşen aidiyet dâhil olma ve içselleştirme gibi benzeri duyguları insanın fitri tarafına yansıtmaktadır. İnsanın doğumuyla birlikte bireyin hayatında söz sahibi olan aidiyet duygusu, kişiyi sosyal çevreye adapte ederek kimlik, din, eğitim, siyaset, kültürel ortam gibi olgularla buluşturmaktadır (Alptekin, 2011, s. 20).

Aidiyet içselleştirme yönünden bakıldığında duygusal ve mekânsal olarak kişi ve kişilerin neye veya nereye nasıl ait olduklarını ortaya çıkarmaktadır. Birey dünyaya geldiği andan itibaren bir aileye, topluluğa veya bir toplumsal yapıya adanmışlığını göstermekte ve dolayısıyla bu da aidiyet duygusunu gün yüzüne çıkarmaktadır. Birey, bazı zamanlarda da zorunlu veya istendik şekilde belirli olay ya da olgulara aitlik besleyebilmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde deneyim, kültür, değer, inanç, din, kimlik gibi unsurlar aidiyet kavramının iskeletini meydana getirmektedir (Sözer, 2019, s. 421). Özellikle göç eden bireyler açısından bakıldığında aidiyet mefhumu, kimlik oluşumunun dinamiğinde kritik öneme sahiptir. Dini kimlikler her şeyden önce farklılıkları da ortaya koyarak etkilediği ve etkilendiği kavramların çerçevesi altında oluşur. Dini kimlik bu sayede aidiyete anlam yüklemekte ve bu kişinin şahsi ve sosyal yönlerinde farklılıkları belirlemektedir. Bu kavramların göç ile ilişkisi de yadsınmamalıdır. Göçün tarihi insanlık tarihi kadar eski olsa da göç ve entegrasyon konusunun sosyal bilimler alanında ele alınışı ancak II. Dünya Savaşı sonrasında dikkate değer bir ivme kazanmıştır. Bu durum, göçün sonuçlarına ve uyum sorunlarına etki etmiş, ayrıca dini kimlik gibi konuların da yakın dönemde görünür hale gelmesine sebebiyet vermiştir (Alpagu, 2015, s. 56).

İnsanlar yaşadıkları yerlerden göç ederken hedef toplumların içerisine karışmaktadır. Göçmenler, mekânlarla birlikte oradaki yaşayan insanlarla da ilişkiler kurmakta; bu mekân ve insanlara anlam yüklemekte ve buralarda dinsel kimliklerini inşa etmektedir. Bunun yanında aidiyet duygusu ve mekâna aitlik ortaya çıkabilmektedir (Göregenli, 2010, s. 183-187). Demografik hareketlilik ve göçler, ulus devletin sınırları ve hedef ülke içinde dini, etnik ve kültürel farklılaşma yaratmaktadır. Böylece kimlik, aidiyet ve geleneksel sınırlar alanındaki hatların birbirine karışmasına ve farklılaşmasına yol açmaktadır (Abadan-Unat, 2002, s. 297). Dini kimliğin ve aidiyet duygusunun göçmenler üzerindeki etkisi farklı şekillerde tezahür etmektedir. Dini kimliğin tanımı bireyin kendisi veya bireyin ait hissettiği topluma göre değişiklik gösterir. Göç eden kişi, yaşadıklarını ve sahip olduğu kültürel algılardan hareketle olayları algılamaya çalışarak kendi dinsel kimliğini farklı şekillerde açığa çıkarabilmektedir. Örneğin bir kişi kendisini hem Müslüman, hem Alman, hem de Türk; başka bir kişi ise kendini hem Türk hem de Fransız olarak hissetmekte veya bu şekilde şahsi aitliğini ortaya çıkararak kendini tanımlayabilmektedir (İpek, 2017, s. 2007-2008).

Göç, içinde dini kimlik ve aidiyet algularıyla birlikte karmaşık normları barındıran bir süreçtir. Bu sürecin en önemli unsurları arasında göç eden kişiler, göç edilen yer, hedef ülke veya hedef toplum ve tüm bunları içine alan göç olgusu bulunmaktadır. Çalışma Avrupa’da ikamet eden Sandıklılı Türklerin dini kimlik, dini hayat, kültürel kimlik, entegrasyon, islamafobi, ötekileştirme, asimilasyon, evlilik, aile ilişkileri ve Türkiye’ye dönme düşüncesi eksenli ele alımı yapılarak din sosyolojisi çerçevesinde incelenmesi amaçlanmaktadır. Sandıklı söz konusu Avrupa’ya göç olgusunu sosyokültürel ve değişim bağlamında uzun yıllardır yaşayan bir şehirdir. Araştırmada cevap aranacak sorular şunlardır:

1. Avrupa’da yaşayan Sandıklılı Türkler nasıl bir dinsel kimlik algısına sahiptir?
2. Avrupa’da yaşayan Sandıklılı Türklerin dini hayatları ve buna ilişkin sorunları nasıl bir görünüm arz etmektedir?
3. Aidiyet, ötekileştirme ve entegrasyon çerçevesinde kültürel kimlik tasavvuru gündelik yaşamlarına nasıl yansımaktadır?
4. Gündelik yaşamda aile/akraba ilişkilerinin yeri ve gelecek beklentileri nelerdir?
5. Avrupa’da yaşayan Sandıklılı Türklerin, Türkiye’ye dönme düşüncesi ve Türkiye’ye özlem noktasında düşünceleri nelerdir?

YÖNTEM

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. “Nitel araştırma, incelenen grup ya da birey davranışlarının veya sosyal süreçlerin bireyler tarafından algılanan ve yeniden tasarlanan bir resmini sunar.” (Kümbetoğlu, 2015, s. 37-38). Araştırmada desen olarak tercih edilen fenomenoloji, toplumsal hayatta “farkında olduğumuz ancak derinlemesine ve ayrıntılı bir anlayışa sahip olmadığımız olgulara” yönelmekte ve bunları araştırmayı hedeflemektedir. (Yıldırım ve Şimşek, 2016, s. 69).

Araştırmanın örneklemini Sandıklı’dan Avrupa’nın Almanya, Fransa, İsviçre gibi ülkelerine göç eden vatandaşlar oluşturmaktadır. Çalışma 1 Temmuz 2019- 16 Ekim 2019 tarihleri arasında Sandıklı’da 7’si

kadın, 15'i erkek toplam 22 kişi ile gönüllülük esasına göre derinlemesine görüşme yapılarak elde edilmiştir.

Yaş	18-65 Aralığı		
Yaşadıkları Ülke	Medeni Durum	Eğitim Durumu	Meslek
Fransa-Almanya-İsviçre	Evli-Bekâr veya Boşanmış	İlkokul-Ortaokul-Lise- <u>Önlisans</u> -Lisans mezunu	İnşaat-Ev Hanımı-İşçi- Doktor-Fizik Tedavi Uzmanı-Öğrenci-Esnaf- Yardımcı Anne-Mağaza Çalışanı-Emekli
11-9-2	17-5	4-5-7-1-5	6-4-3-1-1-1-1-1-3
Toplam	22	22	22

Katılımcıların Demografik Özellikleri

18 - 65 yaş aralığında olan katılımcıların 17'si evli, 5'i ise bekâr veya boşanmıştır. 4 kişi ortaöğretimi bitirmeden okulu bırakmış, 5 kişi ortaokul, 7 kişi lise, 1 kişi önlisans ve 5 kişi de lisans düzeyinde eğitim almışlardır. Katılımcılardan 6'sı inşaatın çeşitli sektörlerinde çalışmakta, ev hanımı olanların sayısı 4 ve işçi olanların sayısı 3, doktor, fizik tedavi uzmanı, öğrenci, esnaf, yardımcı anne ve mağaza çalışanı sayısı 1 ve emekli olanların sayısı 3'tür. Katılımcıların 11'i Fransa'da 9'u Almanya'da ve 2'si İsviçre'de yaşamaktadır.

Katılımcının izni doğrultusunda görüşmeler ses kayıt cihazına kaydedilmiş, ses kayıt cihazının kullanılmasının mümkün olmadığı durumlarda ise yazılı not alınarak kaydedilmiştir. Ardından görüşme kayıtları elektronik ortama aktarılarak yazıya dökülmüştür. Görüşmelerden elde edilen veriler betimsel olarak analiz edilip yorumlanmıştır.

VERİLERİN İNCELENMESİ-BULGULAR

1. Dini Kimlik

Bireyin kimlik edinme sürecinde dil, din, gelenekler-görenekler, ortak tarih ve aynı zamanda değerler birey tarafından içselleştirilir. Zira temeli sağlam bir kimlik duygusunun gelişimi için, bireyin içinde yaşadığı toplumsal dinamiklerle ve kültürle karşılıklılık esasına dayalı bir bağ kurması, kişinin kendisini topluma ait hissetmesi bir başka deyişle "aidiyet duygusu" olması gerekir. Aidiyet duygusunun gelişimi kimliğin oluşumu ile meydana gelmektedir ve dinin bu kavramlarla ortak paydaşlarda buluşması dinsel bir kimliğin var olma sürecini ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle, kimliğin oluşumunda dinin etkisi yadsınamaz olduğundan dini kimlik ve aidiyet arasında sıkı bir bağdan söz edilebilir. Göç eden bireylerin gözüyle, kimliğin açığa çıkmış hali ya da başka bir deyişle kimliğin aidiyetin yansıması olduğu ifade edilebilir (Bayri, 2008, s. 5). Aidiyet duygusunu geliştiren unsurların başında kültür ve din gelmektedir. İnanan insan, bu değerlere göre hareket ederek şahsiyet kazanımına öncülük eder ve sağlam temelli bir dinsel kimlik zemini oluşturur (Çelik ve Efe, 2018, s. 1430). Bu noktada göç macerasını tecrübe etmiş Sandıklılar için dinsel kimlik inşasında aidiyete vurgu öne çıkmaktadır.

- “Kendimi değer olarak ülkelere bağlamıyorum her yerden önemli bir değer kazanabilirim. Tamamen Fransız kültürüne ya da tamamen Türkiye kültürüne aidim demem yanlış olur. Ortak noktalar, ortak paydaşlar noktasında kendimi şekillendiriyorum. Kendimi de Müslüman olarak adlandırabilirim.” “Y” (Erkek, 29, Evli, Lisans, Doktor)

- “Ben Alman vatandaşım, T.C mavi kartım var ama ben kendimi Türk hissediyorum. Kendimi hiçbir zaman Alman hissetmedim.” “H” (Erkek, 49, Evli, Ortaokul, Esnaf)
- “Benim için kâğıtta yazan önemli değil. Kesinlikle Alman değil Türk hissediyorum.” (Kadın, 43, Evli, Ön Lisans, Ev Hanımı)
- “Kanımızla ve canımızla Türkoğlu Türk’üz ve kendimi Türkiye’ye ait hissediyorum.” “R” (Erkek, 55, Evli, İlkokul, Emekli/İnşaat)
- “Ben kendimi Türkiye’ye ve İslam’a ait hissediyorum.” “M” (Erkek, 49, Evli, İlkokul, İşçi)
- “Ben kendimi; kültür, dil, din ve değer olarak Türk hissediyorum. Fransız imajına kendimi yakıştırmıyorum. Sadece, orada hayatımızı sürdürüyoruz. Kendim için, Avrupalı Türk Müslüman diyebilirim.” “O” (Erkek, 19, Bekâr, Lise, Öğrenci)
- “Ben kendi dinimden başka din tanımıyorum. Herkesin dini kendine ama (herkesin dinine saygı duyarım) ben Elhamdulillah Müslüman’ım. Müslüman olarak da öleceğim.” “M” (Erkek, 46, İlkokul, Boyacı)
- “Ben Türk’üm, Sandıklılıyım, Afyonluyum. Gurbetçi, yabancı, Almancı gibi yakıştırmaların hiç birini kabul etmiyorum. Bundan başkasını olamam. Türkoğlu Türk’üm ve Müslümanım.” “H” (Erkek, 70, Evli, Ortaokul, Emekli)

Sandıklı Türklerin çoğunluğu, milli benliklerini Türk olarak hissettiklerini ve çifte vatandaş olmalarının ya da kimliklerinde yazanların önemsiz olduğunu belirtmişler. Bunun yanında farklı milli kültür, farklı değer yargılarını ve farklı ülkelerinin dinsel imajlarını benimsemek istemediklerini de dile getirmişlerdir. Ayrıca, hemen hepsi dinsel kimlik anlamda Müslüman hissettiğini belirtmiş ve bunun yanına Türkiye’ye ve özelde Sandıklı’ya aidiyetlerini varlığından söz etmişlerdir. Katılımcılarımızın genelinde kültür, değer, din ve dil olarak Türk-Müslüman olarak kendilerini algıladıkları ve her anlamda bu yönlerini güçlü şekilde vurguladıkları görülmektedir. Fakat katılımcılarımızın bazılarında kozmopolit ortamın özellikle kültürel tercihlerde etkili olduğu da görülmektedir.

2. Dini Hayat

Toplumsal yapıyı oluşturan en önemli kurumlardan birisi olan dinin, insanlar için hayatın odak noktasını oluşturduğu ifade edilebilir. Din, sadece bir inanç alanı değildir. Kişilerin inançları, davranışlarına doğrudan etki etmekte ve bu şekilde de din yalnızca bireysel düzlemde kalmayıp topluma da yansımaktadır. Gündelik hayat içerisinde de din, kişilere güvenli bir ortam oluşturan ve toplumsal yaşamın ahlaki ve pratik yollarını sağlayan olgulardan bir tanesidir (Köktaş, 1993, s. 53-58). Din, sosyal ve kültürel olgular üzerinde etkide bulunduğu gibi, bu olgular da dini algı ve tutumlar üzerinde etkili olabilmektedir. Gündelik yaşamda dinin referans değeri, dini bir problemle karşılaşıldığında çözüm yolları ve din eğitimi konu alan dini hayata ilişkin katılımcıların görüşleri şu şekildedir.

- “Elimden geldiği kadar dinimi yaşamaya çalışıyorum. Selam veriyorum, ziyaretlere gidiyorum ve hayır yapıyorum. Namaz kılmaya çalışıyorum kılamadığım zaman kazasını yapmaya çalışıyorum. Dinimizi, atamızdan öğrendik.” “İ” (Erkek, 29, Evli, Lisans, İnşaat-Esnaf)
- “Dini gerekliliklerimi yerine getirdiğim söylenemez. Örneğin, namaz kılmıyorum ama orucumu tutarım. Çocuklarımdan bahsedecek olursak; ben kendim namaz kılmayınca çocuklarıma da namaz kılın diyemem ki. Onları anne-baba olarak hocalara gönderdik. Dini bir problemle ya da soruyla karşılaşırsam; Fransa’da hocaya, dini bilgisi yüksek olan bir kadın var ona veya eşime sorarım.” “Ş” (Kadın, 42, Evli, Lise, Yardımcı Anne)
- “Fransa’ya gitmeden önce dinime bağlı değildim. Orada son iki senedir dini bir cemaate ait yurtta kalıyorum. Okuldan geliyorum din dersi, gidiyorum din dersi böyle böyle dinime iyice severek ve isteyerek bağlandım.” “O” (Erkek, 19, Bekâr, Lise, Öğrenci)
- “Dini yaşantı benim hayatımın en önemli eşiğidir. Çocuklarımda dini gerekliliklerine yapmaya gayret ederler. Elimizden geldiğince Müslümanlık yolundan gitmeye çalışıyoruz. İster istemez bazı şeyleri tam yapamasak da otururken erkek kadın ayrı oturmalar, yiyip içerken helal gıdaları tercih etmeler gibi şeyleri gözetiyoruz. Dini bir problemim olursa genellikle Diyanetin internetteki online soru

cevap yerinden bakıyorum.”(ismini vermek istemeyen katılımcı “X” ile ifade edilmiştir.) “X” (Kadın, 43, Evli, Ön Lisans, Ev Hanımı)

• “ Orada, Türkiye bağlamında ezan sesini özleyorum. Ben dini bilgilerimi; kendi çabamla ve kimseden eğitim almadan Fransa’da öğrendim. Çocuklarıma da elimden geldiği kadar öğrettim ve hepsini de Kur’an’ı ve dinlerini öğrensinler diye hocaya gönderdim. Herhangi bir dini sorunla karşılaşırsam internetten araştırırım, bulunduğum yerde din görevlisi var ona sorarım ama en çok hafız bir arkadaşım var ona danışırım.” “R” (Erkek, 55, Evli, İlkokul, Emekli/İnşaat)

• “Ben Fransa’ya gidince dini anlamda olumsuz bir kanı olmadı. Tam tersine oraya gidince daha olumlu şeyler hissettim. Örneğin, Ramazan ayı boyunca arkadaşlarımızla tesbih çekiyoruz, Yasin okuyoruz. Alış-veriş yaparken aldığımız ürünlerin arkasını en küçük detayına kadar okuyoruz. Et alırken de orada iki tane Türk kasabımız var onları tercih ediyoruz.” “T” (Kadın, 30, Evli, Lise, Ev Hanımı)

• “Ortaokulda Sandıklı’dayken İmam-Hatip’e gittim. İmam-Hatip okulundan çıktım. 1979 yılında Kur’an kursuna gittim. Avrupa’da din dersi almadım ama çocuklarıma eğittim. Aynı zamanda çocuklarım İsviçre’de Diyanetten (Diyanet İşleri Türk İslam Birliği) din dersi aldı. Yaşadığımız yerdeki camilere gittiler. İslam’ı günlük yaşantımda ve iş hayatımda merkeze alır ve İslam’ın koyduğu kurallara göre hayatımı idame ettiririm. Helal ve haram kavramlarını bilirim ve alış-verişimi buna göre yaparım.” “H” (Erkek, 53, Evli, İlkokul, İşçi)

• “Almanya’da yaşadığım bölgede DİTİB’e bağlı cami var. Kur’an ve çeşitli dini bilgilerimi orada öğrendim. Ailemin de bu konuda katkısı oldu. Aynı şekilde ben de çocuklarıma elimden geldiğince dinimizi aşılamaya çalışıyorum. Bir şey merak ettiğim zaman genellikle internete girer o konuyu iyice bir okuyup kavramaya çalışırım. Bazen de bilmediğim şeylerde bir ablamız var orada ona danışırım.” “A” (Kadın, 31, Evli, Lise, Ev Hanımı)

• “Dini eğitimimi Sandıklı’da Kur’an Kursuna giderek aldım. Çocuklarıma da dininizi öğrenin diyerek tavsiyelerde bulundum ve onlarda camilerin kurslarına gittiler.” “A” (Erkek, 50, Evli, İlkokul, İşçi)

• “Günlük yaşamımda karar alırken İslam dinine göre hareket ederim. Eti bazı yerlerden almayı sıkıntı olarak görmüyorum ama bazı yerlere oturmaya gittiğinizde seçenek az. İçki tüketilen ortamda bulunmak istemem dolayısıyla bunlar sıkıntı oluyor. Fransa’da dini konularda uzman birileriyle veya direkt soru yöneltebileceğim birileri yok. Kitaplardan bakarım, internetten yararlanırım. Üçüncü ihtimal olarak Türkiye’den birilerini ararım.” “B” (Kadın, 29, Evli, Lisans, Fizyoterapist)

• “Dini bir sorunum olursa internet sitelerinden ve Diyanetten araştırırım ama oradaki hocalara danıştığım da olur.” “Y” (Erkek, 29, Evli, Lisans, Doktor)

-Müslümanlık ve dini hayat Avrupa’da hayatını idame ettiren Sandıklılıların Avrupa yaşamlarında önem verdikleri katılımcı ifadelerinden anlaşılmaktadır.

-Avrupa’da yaşayan Sandıklılı Türkler dini hayatlarında ibadetlerini yapma konusu kişiden kişiye değişiklik arz etmektedir. Kimisi dini, yaşamlarının en üst noktasına koyarken kimisi dinin kendine göre gerekli amellerini yerine getirmektedir. Geleneksel bir din anlayışına sahip oldukları söylenebilir.

-Avrupa’da yaşayan Sandıklılıların ibadet etme konusundaki mekân tercihleri genelde ev olurken toplu ibadetlerde ise daha çok Diyanet’e bağlı cami ve mescitler tercih edilmektedir.

-Helal lokma noktasında sıkıntı yaşayan katılımcılar, çözüm yolunu Türk-Müslüman kasaplarını ve marketlerini tercih ederek bulmuşlardır. Ayrıca, birçoğu marketten alış-veriş yaparken ürünleri kontrol ettiğini ifade etmektedir.

-Avrupa’da yaşayan Sandıklılı bireyler, ezan sesinin eksikliğini hissettiklerini belirtmişler bu yüzden dini anlamda özlenen motifin ezan sesi olduğunu dile getirmişlerdir. Sandıklı’ya geldikleri zamanlarda ezanı duymamanın onlar için olumlu bir hissiyat olduğunu belirtmişlerdir. Bu sebeple katılımcılarımız açısından Avrupa’da ezan sesinin ve ezana özlemin önemi dini hayat için ilk sıralarda yer almaktadır.

-Katılımcılarımızın dini hayat noktasında önemli gördükleri diğer konular; İslam dini hakkında karşılaştığı problemler, merak ettiği sorular ve din eğitimidir. Bu konuda katılımcılarımızın çözümleri

ve başvurdukları yollar birbirinden farklılık arz etmektedir. Kimisi internetten araştırmayı tercih ederken, kimisi Diyanet İşleri Başkanlığı ve Diyanet İşleri Türk İslam Birliğine bağlı hocalara, kimisi de yine bu kurumların çevrimiçi soru-cevap yolunu tercih etmektedir. DİB ve DİTİB'in Avrupa'daki din eğitimi ve hizmetlerinin orada yaşayan Türklerin sağlıklı dini hayat sürdürmelerinde katkı sağladığı görülmektedir.

3. Kültürel Kimlik ve Entegrasyon

Kültür her türlü maddi ve manevi tutumlar sisteminin bütünüdür. İlk icatlardan bugüne, putperestlikten tek tanrıcılığa bütün maddi ve manevi gelişme aşamaları aslında insanlığın kültürel birikimini simgeler. Kültür, yaşamın var olduğu günden bugüne kadar insanların doğayla ve diğer insanlarla etkileşimi sonucu ortaya çıkmış yığınlar birikimi olarak tarif edilebilir (Kongar, 1982, s. 39). Her ferdin yaşamını sürdürdüğü toplum ve mekâna göre kültürel benliklerini şekillendirmesi hem ait olduğu ülkenin hem de gittiği ülkenin kültürünü harmanlamasına sebep olmuş ve insanlar bu süreçte belli başlı değişim ve dönüşümlere maruz kalmıştır. Kültürün dikkat çeken noktası din, ahlak, dil gibi konuların temelini oluşturmasıdır. Bu ortak alanların bir araya gelmesiyle toplumun fertleri mekânsal ve zamansal anlamda kültürel değişimi göz önüne alarak yaşamlarını idame ettirmektedir (Sarıkan, 2019, s. 4).

Entegrasyon, "yer değiştiren bireyler için yeni ev sahibi toplumun farklı sosyal alanlarına, dinine, değerlerine ve kültürel etkileşim ağlarına dâhil olma süreci olarak" tanımlanmıştır. Entegrasyon, zamansal ve mekânsal anlamda ait olunan toplum ile yaşanan yer arasında etkileşimin bir sonucu olarak yeni durumların kabul edilmesiyle gerçekleşen iki yönlü bir süreçtir (Martikainen ve Özmen, 2010, s. 265). Yer değiştiren insan, göç edilen ülkenin kültür ve değerlerini göç ettikleri ülke toplumuna taşımaktadır. Hem kendi kültürünü hem yaşadığı toplumun kültürünü yaşama tecrübesi entegrasyonu doğurmaktadır. Katılımcıların gündelik yaşamda kültürel ve sosyal tercihlerini nasıl ve ne şekilde şekillendirdikleri onların kültürel kimlik ve entegrasyon algılarını ortaya koymaktadır.

- "Din, dil, ırk, kültür gibi nedenlerden dolayı aramızda Türklerle bir bağ oluyor. Araplarla da aynı dini yaşıyoruz ama onlar farklılar. Onlarla oturup konuşmuyoruz. Kendi arkadaşlarımız Türk olduğu için onlarla oturmayı daha çok tercih ediyorum." "Ü" (Erkek, 33, Evli, Lise, İnşaat Sektörü)
- "Ben hep Türk kanallarını seyredirim. Tarihi diziler seyredirim. Bunun nedeni de vatan sevgisi ve vatan özlemidir. Türk yemeklerini tercih ederim. Sosyal yaşamımda, Alman, Polonyalı ve Arap olarak birçok milletten arkadaşlarımız var. İnsanlarla anlaşırım ama genellikle Türkleri daha yakın hissettiğim için bir de aynı dili konuştuğumuz için Türklerle oturup kalkarım." "M" (Erkek, 46, İlkokul, Boyacı)
- "Türkçeyi kaybetmeyelim diye çocuklarla birlikte Türk kanallarını seyrediyoruz. Çoğunlukla Türklerle görüşüyorduk. Çevrem çoktu ama evlerine girip çıktığımız Alman yoktu. International tarzda yemek kültürümüz var diyebilirim." "X" (Kadın, 43, Evli, Ön Lisans, Ev Hanımı)
- "Muhafazakârlık anlamında Sandıklı Almanya'ya göre daha iyi. Burada ezan sesini duymak hoşuma gidiyor. Sandıklı'da, İslam coğrafyasında yaşamının mutluluğunu ve bana verdiği güveni çok daha rahat hissedebiliyorum. Ayrıca, gelenek ve göreneklerimizi Sandıklı'da daha rahat yaşayabiliyoruz." "F" (Kadın, 24, Evli, Lise, Ev Hanımı)
- "Bizler hep Türk kanallarını seyrediyoruz. Yabancı kanal çok nadir izlenir. Türk kanallarında İslam dini oluyor, Kur'an okuma yarışması ve Diriliş gibi tarihi diziler oluyor. Bu şekilde kendi ülkemize dair programlar çıkınca hoşuma gidiyor." "A" (Erkek, 50, Evli, İlkokul, İşçi)
- "Türk yemeği yiyoruz, Türk kahvesinde Türk insanlarla oturup kalkıyoruz. Sadece iş yerinde farklı milletlerden kişiler olur onlarla oturuyoruz. Orada hayat Türkiye'de nasılsa o şekilde devam ediyor." "M" (Erkek, 49, Evli, İlkokul, İşçi)

Kültürel hayat, kültürel kimliğin oluşumu ve entegrasyon sürecinin aşılması Avrupa'daki Türklerin yaşadıkları sorunların başında gelmektedir. Bir taraftan Türk ve Müslüman kimliği ve hayatını devam ettiren Sandıklılı Türkler diğer taraftan Avrupa'nın hayatına, farklı kültür, değer ve algılarına uyum zorunluluğu yaşamaktadır. Yaşamlarını Türkiye dışında sürdüren katılımcılarımız için gurbette olmak ve yabancılarla yaşamak farklı izlenimlere yol açabilmektedir. Sandıklılı Türkler için hangi millete

mensup insanlarla oturup kalktığı, hangi ülkenin televizyon kanallarını seyrettiği ve Türk kültürünün izlerini, Avrupa'da yaşadıkları yerlerde devam ettirip ettirmedikleri kültürel kimliğin etkin süreçleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Avrupa'da yaşayan Sandıklılı bireylerin, göç ettikleri yerde ev sahibi toplumla farklı dinlere mensubiyetleri sosyal-kültürel açıdan kültürel kimliğin oluşmasını zorlaştıran etkenlerden olurken ev sahibi toplumdan farklı bir inanca sahip olmaları kendi inançlarını özdeş vatandaşlarla ve dini kurum, kuruluş, camii ve mescit gibi alanların varlığı ile sürdürebilmektedirler. Bu oluşumlarla aidiyet, ötekileştirme, asimilasyon ve entegrasyon çerçevesinde kültürel kimlik tasavvurlarını gündelik yaşamlarına aktarmakta ve bu kültürel faktörlere özgü süreçleri özgürce yaşayabilmesi konusundaki eksikliklerini bu şekilde tamamlayabilmektedirler (Tosun vd., 2018, s. 109). Avrupa'da yaşamını idame ettiren Sandıklılı Türkler kültürel kimliğin entegrasyon ayağını kontrolünü sağlamak için etnik aidiyet, sosyal dayanışma, dil, din, kültür, değer ve hemşehrilik unsurlarını öne çıkartarak Türk olmayan milletlerle sosyal ilişkilerini daha kapalı veya sınırlı tutmaktadır. Buna mukabil Sandıklılı Türklerin Türk, Müslüman ve Sandıklılı kişilerle ilişkilerini din ve kültürel yakınlıktan dolayı daha güvenli ve samimi şekilde sürdürdükleri katılımcı ifadelerinden anlaşılmaktadır.

4. İslamofobi ve Ötekileştirme

Göç eden birey, farklı bir ülkeye geldiğinde bu ülkenin yabancı olarak yerlilerin sembolik kültürel ve sosyal sermayelerinden yoksun olduklarından dışlanırlar, yani ötekileştirilirler. Dolayısıyla bireyler, göç ettikleri ülke vatandaşlarının insanlarıyla yakınlaşmaya başlamakta ve din, dil, ırk, kültür gibi konularda ortak paydalar oluşturulma yoluna gitmektedirler (Demirağ, 2012, s. 77). Göç eden bireyler ötekileştirmenin yanında ayrımcılık ve özellikle 2000'li yıllarda söylemi yaygınlaşan İslamofobinin varlığından etkilenmişlerdir. İslamofobi, "İslam" ve "Fobi" kelimelerinin birleşmesinden meydana gelen bir terimdir. İslamofobi, herhangi bir gerçekliğe dayanmadığı halde İslam'dan ve Müslümanlardan çekinme korkma ve kaçma içgüdüsünü ifade etmektedir (Hıdır, 2012, s. 19). İslamofobi, İslam'a karşı önyargı ve Müslüman azınlığa karşı gösterilen ırkçılık şeklinde de anlaşılabilir. Özellikle; tarihsel, ekonomik, siyasi, dini ve sosyolojik nedenleri olan islamofobi, 11 Eylül olaylarından sonra artışa geçmiş ve İslam dinini benimsemeyen devletlerin Müslümanlara karşı ön yargısı bu şekilde etkisini hissettirerek gün yüzüne çıkmıştır (Karslı, 2013, s. 75-80). Avrupa'da yaşayan katılımcıların İslamofobi, ayrımcılık ve ötekileştirme deneyim ve algıları bireysel ve toplumsal sorunları yansıtmaktadır.

- "Avrupa'da Müslümanlara karşı İslamofobi ve bir ön yargı var." "S" (Erkek, 65, Evli, Ortaokul, Emekli)
- "Müslümanlara karşı bir ön yargı var. Bu durum 11 Eylül'den sonra başladı. Eşim örtülü onlarla ilgili fiili bir sıkıntı yaşamıyoruz ama örtülü kadınların sosyal yaşamında ya da kendilerini ifade etmek için zorluk yaşıyorlar. Onları hafife alıyorlar örtülü ve ikinci sınıf vatandaş muamelesi gösteriyorlar." "Y" (Erkek, 29, Evli, Lisans, Doktor)
- "On iki yıldır oradayım ve ibadet ederken yabancılaşma çekmiyoruz. Çünkü namazı kendi camilerimizde kılıyoruz. Oruç konusunda da bir sıkıntı olmuyor." "M" (Erkek, 22, Bekâr, Lisans, İnşaat Sektörü)
- "İslamofobinin gizli gizli olduğunu düşünüyorum. Bizim ismimiz; Ahmet, Ömer, Osman olunca biraz daha bizlere değişik bakılıyor. Bu durum maalesef daha da artıyor ve insanlar daha fazla kışkırtılıyor. Esas sıkıntı(ları) dinden kaynaklı ve bu sadece Almanya'da değil Avusturya gibi diğer Avrupa ülkelerinde de var." "H" (Erkek, 49, Evli, Ortaokul, Esnaf)
- "Almanların yüzde yirmisinde dinimizden dolayı bize karşı bir ön yargı var. Örneğin, belediyeye gidiyorsun ve bir şeye müracaat ediyorsun seninkine ret geliyor ama Hıristiyan olana ret gelmiyor. Bu durumun altında Müslüman ve yabancı düşmanlığı yatıyor. Bazı zamanlar başörtüsü ile sıkıntı yaşadık. Başörtüsü artık yabancı olduğunun bir simgesi olarak algılanıyor." "X" (Kadın, 43, Evli, Ön Lisans, Ev Hanımı)
- "Fransızların dine ve Müslümanlığa karşı ön yargılarının olduğunu düşünmüyorum. Bizler kendimizi onlara güzelce ve mantıklı bir şekilde izah edersek, dinimizi uygun şekilde yaşarsak asla ön yargı olmaz. Başörtüsüne karşı bir olumsuz duruşları yok. Din bağlamında zorlukla karşılaşmadım

sadece çalıştığım dönemlerde ekonomik anlamda oruç tutarsan performansın düşüyor derlerdi. Bence bu durumda haklılık payı var işveren ve çalışanın ikisinin de gönlü olacak ve razı olacak ki hakka girmeden ibadet edilebilirsin." "R" (Erkek, 55, Evli, İlkokul, Emekli/İnşaat)

- "Eşim başörtülü şimdiye kadar hiçbir sıkıntı yaşamadık." "M" (Erkek, 49, Evli, İlkokul, İşçi)
- "Ne sosyal yaşamda ne de okullarda öyle bir islamofobiyle karşı karşıya kalmadık." "A" (Erkek, 50, Evli, İlkokul, İşçi)
- "Ben herhangi bir tutucu ve önyargılı bir davranışla karşılaşmadım ama duyduğumuz oluyor." "A" (Erkek, 31, Evli, Lisans, İnşaat)
- "İslamofobi ile ilgili ben bir sıkıntı yaşamadım ama başörtüsü gibi konularda sıkıntı yaşayanları duydum. Ben hastanelerde olsun, okullarda olsun hiçbir yerde sıkıntı yaşamadım." "T" (Kadın, 30, Evli, Lise, Ev Hanımı)
- "İslamofobi var ama bunu açıkça dile getirmiyorlar. Örneğin, iş arkadaşlarım bir terör olayı olsa şaka ile karışık bana laf ederler." "R" (Erkek, 41, Evli, Lise, İnşaat)

İslamofobinin ve ötekileştirmenin 11 Eylül saldırılarından sonra Müslümanlar üzerinde yaptığı etki Avrupa'da yaşayan Sandıklılı Türkler nezdinde de kendini hissettirmiştir. Yaşadıkları ülkede devlet organları veya yaşadıkları yerin toplumu tarafından açıkça ya da gizli bir şekilde ötekileştirme faaliyetlerinde bulunduğunu katılımcılarımız ifadelerine bakıldığında anlaşılmaktadır. Kimisi islamofobinin açıkça yapıldığını ifade ederken kimisi de ayrımcılığın gizlice yapıldığını beyan etmiştir. Avrupa'da yaşamını devam ettiren Sandıklılı Türklerin ifadelerinden hareketle, ön yargının islamofobiyle bütünleştiği noktada ötekileştirmenin ilk ayağının Müslümanlık eksenli olduğu kavranmaktadır. Daha sonra ayrımcılığın Türklük kimliği üzerinden devam ettiğini söylemek netice itibari ile yanlış olamayacaktır. Bunun yanında ön yargı, tutuculuk ve islamofobinin olmadığını dile getiren katılımcılarımızda mevcuttur.

Avrupa'da yaşayan Sandıklılı Türklerin ötekileştirme faaliyetlerine maruz kalmaları onların gündelik yaşamlarına da olumsuz etkilemektedir. Görüşmecilerimiz başörtülü olmanın sosyo-ekonomik yaşamlarına olumsuz bir düzeyde etki ettiğini ve başörtüsü kullanan kadınların iş bulmakta zorluklar yaşadıkları ve dışlandıklarını dile getirmişlerdir. Son olarak katılımcılarımız Müslümanlığın terör olayları ile ilişkilendirildiğini ve bunun da gündelik yaşamların ve kültürel kimlik tasavvurlarına olumsuz etki ettiğini dile getirmiştir.

5. Asimilasyon

Asimilasyon, "farklı kültürlere sahip olan bireyleri ya da grupları, ortak bir kültür ve kimlik altında tek bir grupta tam olarak birleştirme" anlamına gelmektedir (Kızılçelik ve Erjem, 1994, s. 43). Avrupa'da yaşayan Sandıklılı Türkler için Türklük, Müslümanlık, değer ve kültür bağlarından koparak başka bir ülkeden farklı dini kimlik ve aidiyetlere mensup bireylerle karşılaşmak onlar tarafından farklı şekillerde algılanmaktadır. Göç eden bireyler için asimilasyonun ince bir çizgi olduğunu kabul etmek gerekir. Kültürel değişim normlarının en önemli eşiklerinden bir tanesi olan asimilasyon İslamofobi ve ötekileştirme kavramlarıyla yakından ilgilidir.

- "Asimile olma gibi bir durum söz konusu olamaz. Çok saçma böyle bir şey. Ben kendi benliğimi satabilir miyim? Kesinlikle Türklük ve Müslümanlığımdan taviz vermedim. Çocuklarımda da durum aynı, armudun dibine armut düşer elma düşmez." "H" (Erkek, 53, Evli, İlkokul, İşçi)
- "Asimile olmam. Onlara göre, onların gözünden asimile olmuş olabilirim. Dinim neyi gerektiriyorsa o şekilde davranırım. Toplum içinde nasıl oturup kalkılacaksa dinime göre oturup kalkarım." "İ" (Erkek, 29, Evli, Lisans, İnşaat-Esnaf)
- "Fransa ve Türkiye olarak iki ayrı dünya var. Ben Fransa'da doğduğum için kültür bağlamında bir zorluk çekmedim ve Fransız kültürünü benimsemedim. Ben Fransız doğumluyum ama Türk kültür ve değerleriyle büyüdüm. 1972'den 2009'a kadar ailemiz bizimle Türkçe konuşmuş, örf ve adetlerimizi öğretmişler." "Ü" (Erkek, 33, Evli, Lise, İnşaat Sektörü)
- "Onların amacı seni din ve dil gibi belli konularda kendilerine asimile etmek. Ancak sen kendini, değerlerini, dinini, dilini, kültürünü bilerek ve koruyarak hareket etmek zorundasın. Onlar her

fırsatta kendi kültür, değer ve dinler, ne sana kabul ettirmek için uğraşırlar. Her zaman kapını çalarlar, Ramazan ayında ziyaretine gelirler, yılda iki-üç defa İslam karşıtı pankartlar asarlar ve sana İslam dinini kötüleyen yazılar asarlar. Seni İslam dininden uzaklaştırmak isteyen insanlar rahatsız ederler ve İslam dinini yozlaştırmak için çaba sarf ederler. Bu durumdan da hiç vazgeçmezler. Çocuklarını iyi eğitirsen ve değer ve kültür yargılarını iyi benimsetirsen bu torunlarına da yansır. Böylece onların istediği gibi bir asimile olma süreci yaşanmaz." "R" (Erkek, 55, Evli, İlkokul, Emekli/İnşaat)

- "Kendi dinimi yaşama noktasında Fransa'ya asimile olmadım ve orada dini anlamda asimile olan Türk sayısı çok az. Bazı değerler konusunda Türkiye'ye bazılarında ise Fransa'ya kendimi bağlı hissediyorum." "Y" (Erkek, 29, Evli, Lisans, Doktor)
- "Fransa'ya asimile olmadım." "O" (Erkek, 19, Bekâr, Lise, Öğrenci)
- "Onların bayramı ve özel günleri gibi aktiviteleri yapmam. Kendi milli ve dini günlerimizi kutlarım." "A" (Erkek, 31, Evli, Lisans, İnşaat)

Asimilasyon gündelik yaşamda kültürel kimliğin oluşumu için önemli bir noktada yer almaktadır. Sosyo-kültürel hayatta katılımcılarımız, Avrupa'da asimile kaynaklı eylemlere maruz kalsalar da Türklük ve Müslümanlık anlayışlarından ödün vermemekte ve bu durumu çocukları için de istemektedirler. Katılımcılarda asimilasyona karşı, Türklük ve Müslümanlık anlayışlarında örf, adet, gelenek ve kültürel değerlerini benimseme ve bu değerleri ailelerinin diğer üyelerine de benimsetme çabası görülmektedir. Ancak her iki kültüre ait ortak değerleri benimseyen ve kendine göre farklı değer yargıları oluşturan katılımcılarımızın olduğunu da belirtmek gerekir.

6. Evlilik

Avrupa'da yaşayan Sandıklılı bireyler için, dini kimliğin ve milli benliğin oluşumunda eş seçimi önemli bir yer teşkil etmektedir. Eşlerin hangi milletten olduğu, hangi dini kabul ettikleri evliliğe adım atan kişilerin kendi benlikleri ve çocukları adına mühim bir konudur. Aynı zamanda düğün merasiminin yapılıp yapılmaması da kültür ve değer bakımından akrabalık ilişkileri için ipuçları vermektedir. Sandıklılı Türkler için sünnet düğünü, eş seçimi ve evlilik gibi konular dini kimlik ve aidiyet noktasında ehemmiyet verilen değerlerdir.

- "Çevrem ve arkadaşlarım orada olduğu için Fransa'da evlenmek isterim. Müslüman olsun, Fransız olursa da olur. Türk olursa da olur. Nasip sonuçta ama Müslüman olması önceliğim." "O" (Erkek, 19, Bekâr, Lise, Öğrenci)
- "Türk ve Müslüman birisiyle evlenmek istedim. O şekilde de oldu. Ailem de Türk ve Müslüman olsun istiyordu ben de o şekilde istiyordum. Dinine bağlı olan birisiyle evlendim. Düğünümüzü de Türkiye'de yaptık." "F" (Kadın, 24, Evli, Lise, Ev Hanımı)
- "Ben üç senelik evliyim. Biz çevreden dolayı düğünü Fransa'da yaptık. Çocuğum yok şu anda erkek evladım olursa da sünnetini en hızlı nerede olursa orada yaptırırım." "İ" (Erkek, 29, Evli, Lisans, İnşaat-Esnaf)
- "Erkek çocuklarım sünnet oldular fakat düğün merasimleri daha olmadı. Düğün yapmayı düşünüyoruz. Çevrem, Fransa'da olduğu için düğünü Fransa'da yapmayı planlıyoruz." "Ü" (Erkek, 33, Evli, Lise, İnşaat Sektörü)
- "Orada büyüdüm ve bütün çevrem orada olduğu için Fransa'da evlenmek isterim. Eşimin Müslüman ve Türk olmasını diliyorum." "M" (Erkek, 22, Bekâr, Lisans, İnşaat)
- "Eşim Türk ve ben Türkiye'de evlendim. Çocuklarımın sünnetini Fransa'da Müslüman bir kişiye yaptırıldı." "R" (Erkek, 41, Evli, Lise, İnşaat)

Evlilik ve eş seçimi Türkler için bir dizi isteği beraberinde getirmektedir. Görüşmecilerimiz farklı yer ve şekillerde evlilik/düğün yapmıştır. Bekâr bireyler için evlilik, Müslüman kimlikli ve İslam dinini benimseyen kişilerle gerçekleştirilmek istenmektedir. Düğün merasimi Türk toplumu adına asırlardır var olan geleneklerden sayılabilir. Sandıklılı Türklerin tahayyülünde eş-dost, akraba ve hatırı sayılır bir kalabalığın katılımıyla gerçekleşen bir düğün merasimi vardır. Hem sünnet hem de evlilik düğünü için geçerli olan bu durum Avrupa'da yaşayan Sandıklılı Türklerin kültürel kimliği hakkında bilgi vermektedir. Sünnet düğünü, Müslüman aileler için gerçekleşmesi gereken bir inancın dışı vurumu

olarak görülebilir. Avrupa’da yaşayan Sandıklılı Türkler sünnet merasimine önem vermektedir. Bazı katılımcılarımız için sünnet merasiminin yanında sünnet düğününün de olması gerektiği kanısındayken bazıları ise sadece İslam dini açısından sünnet konusunda vecibelerin yerine getirilmesini gerekli görmektedir. Sünnet düğünü isteyen katılımcılarımız için düğünün eş, dost ve akraba ilişkilerine göre Sandıklı’da veya Avrupa’da yaşamlarını devam ettirdikleri ülkelerde gerçekleşmesi istenmektedir.

7. Aile İlişkileri

Aile ve aile ilişkilerini kapsamayacak çok az sosyal konu vardır. Aileyi kapsayan ve aile ilişkileri ile bağdaştırılan konulardan bir tanesi de göçtür. Göçün nedeninde ve sonucunda ortaya çıkan birçok faktörde aile olgusunu görmek mümkündür. Aynı zamanda göç eden kişilerin çeşitli sorunları yaşamalarına veya yaşamamalarına en çok etki eden kurum da ailedir. Birçok konuda olduğu gibi aile konusunda da disiplinler arası bir yaklaşımla araştırmaların gerçekleştirilmesinin gerekliliği aile konusunun etkin bir yapıya sahip olmasından kaynaklanmaktadır (Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü). “Göç, sosyal bir hareket olmasına rağmen, ekonomik hayattan kültüre kadar insanın her yönünü etkileyen temel bir değişim aracıdır” ve aile de bu değişimden nasibini alan olguların başında gelmektedir. Göç, kişilerin bedensel ve ruhsal dokusunu yeniden şekillendirirken, aile ve çocuk üzerinde de etkiler meydana getirmiştir (Yıldırım, 2007, s. 965). Avrupa’da yaşayan Türklerin sosyal yaşamlarındaki etnik aidiyetlerini ve kültürel kimliklerinin anlaşılması için aile değerleri ve aile ile geçirilen vaktin analiz edilmesi önem arz etmektedir. Bu bağlamda aşağıda, Avrupa’da yaşayan Sandıklılı bireylerin; akşam evde birlikte yemek yeme kültürünüz var mı yoksa herkes kendince bir şeyler mi yapmaktadır? Sizce ev ahalisiyle geçirdiğiniz vaktin derecesi nedir? Sandıklı’da ve yaşadığınız yerde bulunan akrabalarınızla ne sıklıkla görüşüyorsunuz? sorularına verdikleri cevaplar sunulmuştur.

- “Boşanmadan önce ailecek, hep birlikte oturup kalkardık. Genelde çalışmadığımız zamanları beraber geçirirdik.” “M” (Erkek, 46, Boşanmış, İlkokul, Boyacı)
- “Biz akşam olduğunda hepimiz evdeyizdir ve birlikte yemek yeriz. Ancak, Fransa’da olduğumuz zaman herkes yemeği yedikten sonra birer telefon alıp odasına çekiliyor. Biz de salonda eşimle ikimiz kalıyoruz. Kalıyoruz ama o bir telefon alıyor eline, ben bir telefon alıyorum internetle uğraşıyoruz.” “Ş” (Kadın, 42, Evli, Lise, Yardımcı Anne)
- “Sandıklı’ya gelince eşimin akrabalarıyla sıklıkla görüşürüz. Fransa’da öyle çok zaman geçirebilecek bir sosyal yaşam olmuyor ne yazık ki ama annem babamla haftada bir defa kesinlikle buluşuruz. Pazar günleri de annem babamla yemek yeriz.” “Ü” (Erkek, 33, Evli, Lise, İnşaat Sektörü)
- “Almanya’da annem, babam ve kardeşlerim var. Evlenmeden önce sürekli bir arada olurduk ve görüşürdük. Sandıklı’ya geldiğim zamanlarda muhakkak köyüme ve büyüklerime uğramaya çalışıyorum.” “F” (Kadın, 30, evli, Lise, Giyim Mağazası Çalışanı)
- “Herkes çalıştığı için görüşmemiz zor oluyor ve o zamanlar birlikte yemek yiyemiyoruz. Her zaman olmuyor ama fırsat buldukça birlikte yemek yemeyi tercih ediyoruz. Hafta sonları çocuklarımızla birlikte aktiviteler yaparız. Akrabalarımızı da her zaman arar sorarız. İzine geldiğim zaman da yüz yüze konuşuruz, görüşürüz.” “H” (Erkek, 49, Evli, Ortaokul, Esnaf)
- “Evde çocuklarım ve eşim beş kişi yaşıyoruz. Birlikte yemek yer, birlikte hareket ederiz. Ben sürekli annemi-babamı arıyorum. Eşimin ailesiyle de orada sürekli görüşüyoruz.” “R” (Erkek, 41, Evli, Lise, İnşaat)

Aile ve akrabalık ilişkileri Avrupa’da yaşayan Sandıklılılarda güçlü bir anlam ve değere sahiptir. Avrupa’daki Sandıklılılar sadece Türkiye’de değil göç ettiği veya doğduğu Avrupa ülkelerinde de aile değerlerini ve aile ilişkilerini korumaya çalışmıştır. Bu durumun gündelik yaşamlarına etkisi ise görülebilir düzeydedir. Avrupa’daki yaşamları boyunca eşleri ve çocukları ile vakit geçirmek isteyen katılımcılarımız bunun yanında yanlarında bulunmayan aile büyüklerini ziyaret etmekte veya etmeyi istemektedir. Aynı zamanda katılımcılarımız, akşamları birlikte yemek yemenin önemini vurgulamakta, birlikte aile olarak vakit geçirmenin Avrupa’daki gündelik yaşamlarında geleneksel değerlerin devamını sağladıklarını düşünmektedirler. Görüşmecilerimizin ifadelerinden hareketle, aile ilişkilerini zedeleyen bazı etkenlerin varlığından söz etmek gerekmektedir. Bu etkenler ekonomik ve

teknoloji ile ilişkilidir. Çalışmak zorunda kalan aile bireyleri eşlerine veya çocuklarına normalden daha az vakit ayırabilmektedir. Diğer faktör ise; telefon, televizyon, bilgisayar gibi teknolojik ürünler ile bireysel vakit geçirmedir.

8. Türkiye'ye Dönme Düşüncesi

Avrupa'da yaşamının sürdüren Sandıklılı Türklerin dini kimlik ve aidiyet algıları birbirinden farklılık arz etmekte ve yaşadıkları ülkelere göre değişebilmektedir. Yaşadığı ülkede dini kimlik ve aidiyet noktasında zorluk çeken veya problemlerle karşılaşan katılımcılarımız için Türkiye'ye dönme düşüncesi çekici bir hal alabilmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı verilerine göre bugün, yurtdışında yaşayan 6,5 milyonu aşkın Türk vatandaşı bulunmaktadır. Bunların yaklaşık 5,5 milyonu Batı Avrupa ülkelerine yerleşmiş vaziyettedir. Türkiye'ye kesin dönüş yapmış olan 3 milyon kadar insanımızla birlikte düşünüldüğünde yaklaşık 9,5 milyonluk bir kitleyi ilgilendiren, geniş kapsamlı bir göç olgusunun varlığından bahsetmek mümkündür. Türkiye'ye dönme düşüncesi Avrupa'da yaşamını idame ettiren Sandıklılılarda farklı şekillerde tezahür etmektedir.

- "Eşim buradan (Türkiye) mezun olduğu için ve örtülü olduğu için bazı problemler yaşarsak diye Türkiye'ye dönmeyi düşündük. Çalışması için ve normal bir yaşantı sürmesi için Fransa'da zorluk olursa diye dönme seçeneğini düşündük. Bir çift olarak konuşuyorum. En önemlisi oturduğumuz yerde, yaşadığımız yerde eşimin kendisini entegre hissetmesi yani etraftaki insanlarla adapte hissetmesi çok önemli. Maddi olarak Fransa'da belki daha iyi olur ama her gün sıkıntı yaşarsak -burası bizim evimiz/yurdumuz değil- dersek evet dönme ihtimalimiz olabilir. Bu düşünce aklımın bir yerinde var ama ben şahsen Fransa'ya uyum sağladım. Orada doğdum maddi olarak düşünmüyorum ve orayı tercih ediyorum. En azından islamofobi baskısı da etrafımda olmadığı için Fransa'da yaşama fikri bana çok uzak gelmiyor ve bu benim istediğim bir durum. Eşim münasebetiyle Türkiye'ye dönme ihtimalleri gün yüzüne çıkıyor." "Y" (Erkek, 29, Evli, Lisans, Doktor)
- "Türkiye'ye dönmek istemem. Oranın yaşamı bana daha uygun çünkü orada 48 senem geçmiş." "S" (Erkek, 65, Evli, Ortaokul, Emekli)
- "Türkiye dönmek isterim ve elime fırsat geçse dönerim. Ama orada malımız, mülkümüz var birden kopamıyoruz. En büyük ben olduğum için ailede ben orayı bekliyorum." "H" (Erkek, 49, Evli, Ortaokul, Esnaf)
- "Şu an dönme aşamasındayız. Hatta Türkiye'de yaşamımıza başladık diyebiliriz. Bursa'ya yerleşmeyi düşündük orayı uygun gördük. Türkiye'ye dönmek için elimize bir fırsat geçti ve bunu değerlendirdik." "X" (Kadın, 43, Evli, Ön Lisans, Ev Hanımı)
- "Türkiye'de daha çok zaman geçiriyorum artık. Türkiye'ye döndüm diyebilirim. Ben Almanya'da doğdum büyüdüm ama iki seneki evliliğimden sonra eşim Türk olduğu için Türkiye'ye yerleştik. Ancak ben belirli zamanlarda hem ailemi görmek hem de Almanya'daki haklarımın ölmemesi için giriş-çıkış yapıyorum." "F" (Kadın, 24, Evli, Lise, Ev Hanımı)
- "Çocuklarım ve torunlarım Fransa olduğu için ve onlardan ayrı kalmamak için Türkiye'ye dönmeyi düşünmüyorum. Türkiye'ye gelirim, ziyaret ederim bir süre kalırım ama topyekün dönmem." "R" (Erkek, 55, Evli, İlkokul, Emekli/İnşaat)
- "Türkiye'ye dönme imkânım olsa saniyesinde dönerim." "O" (Erkek, 19, Bekâr, Lise, Öğrenci)
- "Türkiye'ye dönmeyi düşündüm, aklımdan geçirdim. Eğer şartlar el verirse dönerim ve dönmeyi isterim." "A" (Erkek, 31, Evli, Lisans, İnşaat)
- "Türkiye'ye tamamen dönme imkânım olsa dönmeyi isterim." "Ü" (Erkek, 33, Evli, Lise, İnşaat Sektörü)

Avrupa'ya giden birçok Sandıklılı Türk, yıllar geçtikçe Türkiye'ye dönüşün giderek zorlaştığını ancak bir gün Türkiye'ye dönmeyi düşünmekte olduğunu veya Türkiye'ye dönmeyi istediğini belirtmiştir. Katılımcılarımızın bazıları Türkiye'ye dönme sürecinde olduğunu ifade etmişken bazıları ise Türkiye'ye dönmeyi istemediklerini belirtmişlerdir. Katılımcılarımızın Türkiye'ye dönmeme sebepleri

ise oradaki yerleşik bir düzenlerinin olmasıdır. Bunun yanında bir diğer sebepte katılımcılarımızın Avrupa'daki yaşamlarına ve yaşam koşullarına alışmasıdır.

SONUÇ

Türkiye'de dış göç 1960'lı yıllarında başından itibaren kendini göstermiş ve günümüze kadar devam etmiştir. Dış göçün gerçekleştiği ülkelerinde başında Almanya, Fransa ve İsviçre gelmekte ve bu ülkelere göçün mazisi yarım asrı aşmış vaziyettedir. İnsanlar göç ettikten sonra yeni ülke ve yeni toplumlara ayak uydurmuş veya ayak uydurmak zorunda kalmıştır. Bu uyum sürecinde birçok faktör gün yüzüne çıkmıştır. Göç eden insanlar göç ettikleri yerlerde kendi hayatlarını idame ettirmeye çalışırken ve kültürlerini yaşamaya devam ederken bu durum yaşadıkları yerdeki ev sahibi toplu tarafından asimilasyon, entegrasyon, islamofobi, ötekileştirme ve kültür çatışmalarına yol açmıştır. Avrupa'da yaşayan Sandıklılı Türklerde de görülen bu süreç dinsel ve kültürel kimlikleri, aidiyet algıları bağlamında farklı betimlemelerle gün yüzüne çıkmıştır. Bununla beraber, katılımcılarımız kendilerini Türkiye'ye ait hissetmekte ve Avrupa kültürüne ayak uydursalar da Türk değer, örf ve adetlerini unutmadıklarını dile getirmişlerdir. Dini yönlerini ve milli benliklerini ortak bir noktada buluşturarak dinsel kimliklerini ve aidiyet algılarını ülke fark etmeksizin ön plana çıkarmışlardır. Kendilerini ise farklı şekilde adlandırmayı seçmişlerdir. Kimisi kendisine, Müslüman, Türk, Müslüman-Türk demeyi tercih etmiştir. Kimisi de, insan, gurbetçi, Avrupalı Türk demeyi seçmiştir.

Katılımcılarımızda dini kimliğin inşa edilmesinde ve aidiyet algılarında dini yaşamın aynı zamanda ibadetin etkisinin olduğu görülmüştür. Dini ve dini öğeleri hayatlarının merkezine alarak yaşamayı benimseyen Avrupa'daki Sandıklılılar bu bağlamda dinin referans değerini alış-veriş yaparken, sosyal ilişkilerini düzenlerken ve sosyo-ekonomik faaliyetlerini ele alırken gözettikleri görülmektedir. Dini kimlik inşasında ele alınan bir başka konu olan dini problemlerin çözülmesi ve din eğitimi konusundaki ihtiyaçlarının giderilmesi hususu da Avrupa'da yaşamını idame ettiren Sandıklılı Türkler için farklı çözüm yolları ile aşılmıştır. Bu sorunları aşmada etkin olan faktörler; Diyanet İşleri Başkanlığı Türk İslam Birliği, Diyanet İşleri Başkanlığı, bu kurum ve kuruluşlara bağlı olan hocalar/eğitmenler ve tanıdık dini bilgisi yüksek addedilen kişilerdir. Avrupa'da yaşayan Sandıklılı bireylerin Dini hayatının bir başka önemli konusu ise dini eğitimidir. Görüşmecilerimizin bazıları Türkiye'de, bazıları göç ettiği ülkede bazıları ise ülke fark etmeksizin dini eğitimini ailesinden almıştır.

Avrupa'da hayatlarını idame ettiren Sandıklılılar için kültürel değişim normları; asimilasyon, entegrasyon, islamofobi ve Türkiye'ye dönme düşünceleri gibi konular üzerinde kendini göstermektedir. Yaşanılan yerdeki kişi ya da kişiler tarafından asimilasyon uygulamalarına maruz kaldıklarını ifade eden katılımcılarımız, asimilasyon uygulamalarının ana sebebi olarak dini ve milli kimlikleri olduklarını ifade etmişlerdir. Bunun yanında asimilasyona uğrayacak her hangi bir durumun olmadığını dile getiren görüşmecilerimizde mevcuttur. Kültür ve din gibi değerlerin uyum konusundaki etkileri katılımcılarımızda da kendini göstermektedir. Bu bağlamda, entegrasyon süreçleri ve entegre olma çabaları iki yönlü seyretmiştir. Bu süreçleri kontrol eden etkenler; televizyon (TV kanalları, Türk dizileri ve programları), insan ilişkileri (farklı milletlerle veya kendi milli benliklerine sahip kişilerle), dil, din ve kültürel faaliyetlerdir.

Katılımcılarımızın ifadelerine bakıldığında, İslamofobinin 11 Eylül saldırılarından sonra Müslümanlar üzerinde yaptığı etki Avrupa'da yaşayan Sandıklılı Türkler nezdinde de kendini hissettirmiştir. Yaşadıkları yerin devlet organları veya yaşadıkları yerin ev sahipleri tarafından açıkça ya da gizli bir şekilde ötekileştirme faaliyetlerine maruz kaldıklarını ifade etmişlerdir. Avrupa'da yaşamını devam ettiren Sandıklılı Türklerin ifadelerinden hareketle, ön yargının islamofobiyle bütünleştiği noktada ötekileştirmenin ilk ayağının Müslümanlık eksenli olduğu kavranmaktadır. Daha sonra ayrımcılığın Türklük kimliği üzerinden devam ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak, islamofobi ve ötekileştirme kaynaklı herhangi olay ya da davranışla karşılaşmadığını dile getiren katılımcılarımız bulunmaktadır.

Sandıklılı Türklerin muhayyilesinde anavatana dönme bir şekilde kendine yer bulmaktadır. Görüşmeye katılan bireylerin kimisi dönme sürecinde olduğunu, kimisi de dönmeyi düşündüğünü ifade ederek Türkiye'ye dönme düşüncesinin zihinlerini devamlı meşgul ettiği söylenebilir. Bunların yanında Türkiye'ye dönmeyeceğini ifade eden ve bir süre Avrupa'da ve bir süre Türkiye'de yaşamayı tercih eden bireyler de bulunmaktadır.

Sandıklılı Türkler, yarım yüzyılı aşan bir süredir Avrupa'da ana vatanlarından uzak yaşamlarını devam ettirmektedir. Avrupa'ya kök salan ve bugün üç kuşağı Avrupa'da barındıran Sandıklılı Türkler, artık yaşadıkları toplumların ayrılmaz bir parçası haline gelmiş ve ortak kültür ve değerleri benimsemişlerdir. Avrupa halkını etkilemiş ve Avrupa halkından etkilenmişler ancak çoğunlukla yer edinme sürecinin etkin olduğu zaman zarfından başlayarak bugüne kadar kendi kültür adacıklarını oluşturmuşlardır. Sandıklılı Türkler, Avrupa'daki yaşamları sürecinde dengeli bir yaklaşım benimsemeye çalışarak Türklük ve Müslümanlık anlayışlarının aynı çizgide devam ederek kaybolmamasına özen göstermişlerdir. Avrupa'da hayatlarını devam ettiren Sandıklılıların toplum içinde belli bir kimliği temsil etmesi ve bu durumdan doğan neticelerin gün yüzüne çıkmasıyla "sıkıştırılmışlığın ve arada kalmışlığın" (Aşkın, 2014, s. 30) olduğunu görmek mümkündür. Asimilasyon ve entegrasyon şekilleri göç eden ve ev sahibi toplumların etkileşim/iletişim süreçlerini birebir etkilemektedir. Avrupa'da yaşayan Sandıklılı bireylerin kimliklerinin ve aidiyet algılarının oluşumu ve korunmasında dinin kuşatıcı ve baskın etkisi bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abadan Unat, N. (2002). Bitmeyen Göç, Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü (2005). Almanya'da Yaşayan Türklerin Aile Yapıları ve Sorunları. Ankara: Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Alpagu, H. (2015). Göç Ekonomisi. Sosyoloji Divanı, 6 (3), 55-66.
- Alptekin, D. (2011). Toplumsal Aidiyet ve Gençlik: Üniversite Gençliğinin Aidiyeti Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Aşkın, D. (2014). Göçmen Gençlerde Kültürel Dönüşüm Üzerine Sosyolojik Bir Analiz: İnegöl Huzur Mahallesi Örneği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Bayri, H. (2008). Türkiye'de Kimlik Siyaseti Sorunu ve Ulusal Kimlik, (1980 Sonrası Döneme Sosyopolitik Bir Bakış). Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Bilgin, N. (2007). Kimlik inşası. İzmir: Aşına Kitaplar.
- Coşkun, A. (2003). Din ve Kimlik. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 1 (24), 5-23.
- Çelik, E. ve Efe, A. (2018). Çocukların Suça Sürüklenmesinin Önlenmesinde Aile Kurumu ve Dinin Önemi. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 23 (4), 1425-1432.
- Çelik, E. (2019). Diyanet İşleri Başkanlığı'nda Çalışan Din Görevlilerin Modernite Algısı (İzmir/Aliağa Örneği). İnsan ve Sosyal Bilimler Dergisi, 2 (2), 297-316.
- Demirağ, D. (2012). "Yaralı Bellek: Kent ve Unutma". Murat Şentürk (Ed), Göç, Kentleşme ve Aidiyet Ekseninde Esenler'i Anlamak. s. 45-82, İstanbul: Esenler Belediyesi Şehir Düşünce Merkezi Şehir Yayınları.
- Ertürk, M. (2012). Batı Avrupa'da Türk Diaspora Kimliğinin İnşası: Stk'lar Örneği. Uzmanlık Tezi. Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Ankara.
- Göregenli, M. (2010). Çevre Psikolojisi: İnsan-Mekân İlişkileri. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Hıdır, Ö. (2012). Avrupa'da Müslüman Olmak. İstanbul: Hayat Yayınları.
- İpek, N. (2017). Değer, Kimlik ve Göç. Osman Köse. (Ed.), Geçmişten Günümüze Göç III Samsun: Kültür Yayınları.
- Kaldık, B. (2015). Göç mekânlarındaki gençlerin Kimlik inşası: Sultangazi Örneği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Karşı, N. (2013). İslamofobi'nin Psikolojik Olarak İncelenmesi. Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 13 (3), 75-100.

- Kızılçelik, S. ve Erjem, Y. (1994). Açıklamalı Sosyoloji Terimler Sözlüğü. Ankara: Atilla Kitabevi.
- Kongar, E. (1982). Kültür Üzerine. İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- Köktaş, M. E. (1993). Türkiye’de Dini Hayat. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Kurt, A. (2017). Din Sosyolojisi. İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Kümbetoğlu, B. (2005). Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Martikainen, T. ve Özmen, N. (2014). Din, Göçmenler ve Entegrasyon. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 0 (38), 263-276.
- Sözer, M. A. (2019). Göç, Toplumsal Uyum ve Aidiyet. Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi. 14 (28), 418-431.
- Şahin Kütük, B. (2015). Türkiye’den Batı Avrupa’ya İşçi Göçünün Sosyolojik Çalışmalara Yansıması. Sosyoloji Konferansları, No 52 (2015-2)/609-654.
- Tosun, A., Yorulmaz, A., Tekin, İ., Yıldız, K. (2018). Mülteci Öğrencilerin Eğitim Sorunları, Eğitim ve Din Eğitiminden Beklentileri: Eskişehir Örneği. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 19 (1), 107-133.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. İstanbul: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, K. (2007). Göçün Aile Üzerindeki Etkisi. Zeki Dilek, M. Akbulut, Z. Bağlan Özer, R. Gürses, B. Karababa Taşkın. (Ed.), 38 ICANAS Çevre, Kentleşme Sorunları ve Çözümler. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Sarıkan, Ü. (2019). Göç Kavramı Üzerinden Kültürel Etkileşim, Erişim Tarihi, 22.05.2020 https://www.academia.edu/38530888/G%C3%96%C3%87_KAVRAMI_%C3%9CZER%C4%BONDE_N_K%C3%9CLT%C3%9CREL_ETK%C4%B0LE%C5%9E%C4%B0M
- Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı Verileri Yurtdışında Yaşayan Türk Vatandaşları, Erişim Tarihi,10.04.2020, http://www.mfa.gov.tr/yurtdisinda-yasayan-turkler_.tr.mfa